

Gustaf

Megszólított, és azt mondta, nézzek csak arra a kéményre. Ott, messze a dombtetőn. Nézzek csak rá, erősködött. Alkonyatkor kezdi, mindig alkonyatkor. Sárgás, könnyen eloszló füstöt ereszt, mintha pára volna inkább, keserű gőz, nem is füst. Hórihorgas fickó volt, beszéd közben hunyorgott. És, mondta, emlékszem-e a régi füstre. Arra a dús fekete füstre, amit a Wágner kormos lokomotívja úgy tudott okádni, hogy a sötét gomolyagban vörös szikrák kavarogtak. Mert a pokolnak még színei voltak. Ha a Wágnernek úgy hozta a kedve, megrakatta a kazánt, hogy a gyöngye ősz alkony könnyű pernyével szóródott teli, s ahogy a kocsik elrobogtak, a sínek között a gyermekek nevetve vadásztak a hulló koromra. Csak úgy kapkodtak a szálló, lebegő fekete pihék után! Emlékszem-e, kérdezte ismét. Tenyerét megfeszítve idegesen tárta szét ujjait, majd egyszerre, épp a szemem előtt a levegőbe kapott; emlékszem-e, hogy egy-egy pernyeszál, mintha valami incselkedő varázsnak engedne, mindig épp akkor ugrott ki a piciny markokból, amikor azok rácsukódtak volna. S mennyien álltak ott a peronon, amikor a Wágner beindította a mozdonyt, a nagy fekete test megmozdult és sok-sok könyökét hajlítva-egyenesítve eldohogott előttük; milyen boldog rémület ült az arcokon. Éreztem-e mélyebb és igazabb biztonságot azóta, hogy apám kezét szorongatva láttam a szikraesőt és a fekete füstgomolyt. Aztán a kocsik már sehol sem voltak. Épp amikor az alkony legszebb narancsszínét kioldotta, az indóház mögötti téren megpendült egy kicsiny templom harangja. Egy éles kis kolomp, aztán még egy, távolabbról, egy öblösebb, aztán mind, a többi is. A Wágner, mint valami áruló úgy somfordált ki a gondolataim közül. Mesés délutánok voltak, ugye. Látom-e,

reccsent rám, látom-e, hogy bikfic gyermekként mekkora merészség volt félig-meddig hinni e mesében. A tiszta őszi lég közel hozta a végtelen sínek találkozási pontját, azt, ahol még a Wágner fenegyagy lokomotívja is perceken belül parány lett. De a mi tekintünk nem ezt kémlelte, mondta a hórihorgas pimaszul, éneklő hangon. Nem ám, mert a peron kövén egy eltaposott verebecske húsán legyek gyülekeztek. És a legyek hátára, épp a kék és a zöld szín közé, az alkonyi nap érdekes fényt vetett, kis aranyos pontokat. Ez a maroknyi kis tetem, felszakadt nyers húsával, amelynek pompáját utálatos fekete alvadás szegélyezte, a meghatározhatóság szigete volt ebben a csupa-áttűnőség délutánban. Nohát! Ki vett erről tudomást! A békés élet meg a békés halál ugyanazt a medret választotta magának, és ez több volt, mint megnyugtató. A temetők mind virágkertészethez hasonlítottak, és azokon a napokon, amikor temetőbe kísérték, az ember úgy érezte, időn kívül történik, amit lát. Mindent, ami még hozzáférhető volt, belakott egy hatalom, az őszi délelőttök szelíd színeit éppúgy, mint a hűvös novemberi eső csöpögését. Ez az erő ellenállhatatlanul, mert el nem kerülhetően, az állandó dolgok egykedvűségével, árulkodó készülődés nélkül terelte egybe a városka lakóit ilyenkor. Odanézen. Kezdi, suttogta a hórihorgas. Kezdi. A dombtetőn fehér épület állt, mint egy doboz, és hosszú kéményéből valóban, mintha könnyű sárgás füst szivárgott volna a levegőbe. Hamvasztanak, mondta. A meztelen test egyszer csak felül, és kitárja karját. Tudom-e, kérdezte hirtelen a hórihorgas, hogy minden város fölött ott áll az idő nagy vulkánkúpja? Hogy vannak városok, amelyek hivalkodva, utcazajban élnek, s ugyanakkor mégis, ismerős meghittségbe burkolózva haldokolnak? Gyermekkorunkban, mint Pompejire a láva, a városunkra egyszer kicsap a kráterben kavargó idő, és szilárd burkot von az utcákra. Évről évre vastagodó kérget, amely alatt, lelassulva, el-elmaradozva, egy másik számítás szerint, tovább telik az idő. Most esik; otthonunk előtt ismeretlen halad el. Kipillantunk, és azt gondoljuk: idegen. Idegen léptek, idegen kocsizaj, idegen kulcszörgés. Az eső nem csöpög: permetez. A burok alatt meg ismerősen, gyengülően süt be a nap, szekényikorgás, kocsiskurjantás és a kövön koppanó paták zaja hallik. A porszemek, mint aranyzemcsék lebegnek a napfényben. Két idő telik, két különböző másodperc-hossz. Két mérték, amit az elme nem ragad meg

egyszerre. A dolgok ugyanakkor idegenek és ismerősek. Kettős kétségbe döntenek. Az emlékezés megváltói tett.

Hallom. A kondulások elülnek. Hat óra lehet. A rövid főtca csupa ismerőssel telik meg, szerény, szürkeruhás férfiakkal; oldalukon hitvesük, oda-vissza sétájukat róják. Előbb-utóbb mindenki szembe jön majd a többiekkel. Megállnak, kedélyeskednek, vagy pár közömbös, tétova szót váltanak, és folytatják útjukat. E séta egyre unalmasabb lesz; a találkozókat újra meg újra köszöntik egymást, aztán csak a szemükkel jeleznek. A negyedik-ötödik találkozásnál már elfordulnak egymástól.

Egy napon rendkívüli esemény történik. A városka főutcáján, a sétálók között ismeretlen ember jelenik meg, cserzett arcú, hórihorgas, cingár fickó, és mindenki ámulatára lobogó királykék köpenyt visel, meg bíborszínű mellényt és rongyos csipkéekkel megrakott inget. A különös öltözéket sárga térdnadrág, megereszkedett harisnya és ormóttan arany színű csattos cipő egészíti ki, s a jelenség koronájaként egy széles kalap, amelyen nagy piszkosfehér toll leng. A hatás rendkívüli. Az emberek tanácstalanul vizsgálják, hogy e kusza együttesben komisz, gúnyos csavargó került-e közéjük, vagy mulatságos jelmezbe öltözött, ámde szerencsétlen félnótás köszönget rájuk pillantásukat keresve. A séta rítusa felbomlik. Amerre a köpenyes elhalad, az emberek beszédbe egyenednek, csakhamar ő válik az utca központjává.

A város megismerkedik Gustaffal, a divat mesterével, a közeli homokbánya leszázalékolt művezetőjével. Gustaf a következő napokon a legkülönbözőbb jelmezekkel ejti újra és újra ámulatba az embereket. A város tartozékává válik. Délelőttönként be-behívják a rőfösüzletekbe, az asszonyok nevetve ugratják, pajzánul, öltözködési tanácsokat kérnek tőle, és Gustaf a nyers asszonyi incselkedésre régimódi bókokkal válaszolgat, teli tapintattal és nagyon komolyan, mint az orvos, aki előtt csinos asszony vetkőzik. Az emberek maguk sem tudják, mivégre ereszkednek vele szóba. Nem szólnak ezek a társalgások semmiről; se pénzről, se nélkülözésről, se betegségről, hiszen olyasvalaki azért mégsem akad, aki e csudabogarat bizalmába fogadná. Gustaf nem is ismeri név szerint ismerőseit, nem tudja, ki kinek hitvese, kinek szeretője, ki kivel

találkozik, és miért. Gustaf magányos. Az emberek számára mégsem világos, hogy ez a hórihorgas fickó, aki soha egyikükkel sem száll szembe, vajon alkot-e róluk véleményt. Vajon, e rendkívül udvarias tartózkodás mögött nem valami éles és kiérlelt bíráló van-e. Gustaf nem véletlenszerűen cserélgeti jelmezeit. De, akik nem hiszik el, hogy királykék köpenyét aznap azért váltja sötétebbre, mert a délutáni égen különös formájú felhők gyülekeznek, azok is annyiban maradnak, hogy mindegy: Gustaf különös, ám kedves bolondja a városkának.

Aztán azon a délutánon, amikor Gustafot utoljára látják, ismét történik valami. Valami, ami magában nem is volna nyugtalanító, hiszen ebben az időszakban jópár közismerten félkegyelmű ember járja az utcákat. A városka színháza mellett, a szomszédos kapualjból csöndesen kilép egy idegen asszony; csöndesen, anyaszült meztelenül. Az utca megbolydul, egy-egy kiáltás hallatszik, kíváncsi tekintetek szegeződnek rá mindenfelől. Az asszony meg, mintha tudomást sem venne róluk, szapora, meztelábas léptekkel elindul az emberek között, melle inkább lengőn, mint szökellőn táncol, halk léptei, a vigyázó, érzékeny talpak fürge mozgása az utca kövén, s az asszonyosan hízott far otthonos remegése a legtökéletesebben ellentétben áll a bámulók öltözött tömegével. Az utcán széles folyosó támad. Oly üresen, mint egy berendezetlen színpad, ahonnan hirtelen kivonult a hétköznapi világ, s átadta helyét egy időn és történeten kívüli eseménynek. Erre a színpadra lép ki Gustaf a meztelen asszony elé, királykék köpenyében, kalapján a piszkosfehér tollforgóval. Valaki felnevet, aztán csend lesz. Várakozással teli, majdnem hogy megilletődött csendesség. Gustaf kézen fogja az asszonyt, és minden ünnepélyesség nélkül elindulnak. Követik őket; a városka színházudvarába mennek, egy eldugott lomtárhoz. Az ablak mögött tógás, álarcos viaszbabuk állnak, egyik-másiknak karja, feje hiányzik; egy polcon álarcok vigyorognak, egy másikon ábrázat nélküli parókás fejek merengenek, mint kifejezésüket vesztett, vagy éppenséggel a gondolkodásba végtelenül belemerült arccok. Gustaf kulcsot vesz elő, udvariasan előreengedi az asszonyt, aztán nagyon komoly arccal visszapillant az emberekre. Az ajtó bezárul, zaja nincs. Van aki szerint rendőr viszi majd el őket, mások úgy tudják: még napokig rejtőzködnek a színházi lomok között. Az igazság az, hogy nyomuk vész. Csak a királykék köpenyt találják meg, ott lóg a fogason, a munkaruhák között. A lenyugvó nap narancsszínű sugara éppen betalál az ablakon, odabent csend van, a porszemek, mint aranyszemcsék lebegnek a nap-

fényben. Senki, de senki nem tudja megmondani, hova tűnik Gustaf, a régi idők bolondja.

Aki ezt a történetet kieszelte, nem vállalt érte fikarcnyi felelőséget sem. Én azonban jártam ott benn. Oda még elmentem. Pedig gyermeki kutatószenvédélyem miatt akkor már túl voltam az első megszügyenülésen; napokig nevetett rajtam az osztály. S ami a legfájóbb volt, ez a káröröm nem is megghiúsult udvarlási kísérletemnek szólt. Talán megéreztek, hogy több forogott itt kockán.

Akkor beszéltek először a történelemórán Pompejiről meg a Vezúvról. Azelőtt már jártam az iskola kulcsra zárt padlásán is, de úgy tettem, mintha a vegytani laboratóriumból kiselejtezett kémcsövek, lombikok és más üvegholmik közül készülnék zsákmányolni. Cinkosaimnak azt mondtam, hátha akad ott abból a csudás fémből is, amely egy percnyi izzítás után fellobban és oly vakító ezüsthényvel ég, hogy a halvány árnyék a tárgyak mögött egyből fekete lesz tőle. A dolgok meg mind-mind ezüstté változnak. Folyadék alatt őrzik, és vágható, olyan lágy. De mihelyt meggyúlt, a napali világosságban a telihold fényét árasztja. Amint ez a csipészen tartott villám felragyog, odabent, a gondolatok között is világosabb támad. Vagyis, inkább másként lesz világosság: a régi látás határait meghaladjuk, messzebb hatóan látunk, úgy, hogy a világ tengernyi részlete végre feltárul, s ekkor majd többet észlelünk belőle, mint amennyit a partra ki-kiszaladó hullámok nyájasan, jótékony unalomba burkolva elének terítenek. Tévedünk, ha azt hisszük, hogy a feledésre szánt idő összemossa a dolgokat, és elrongyosítja az emlékek szövetét; épp ellenkezőleg, gyöngymázat rak rájuk, és épségben őrzi őket. Egy ideig, nem számolva a porral, úgy képzeltem e nemes tokba zárt leleteket, mint amiket egy gondos, rendező elme szépen osztályozva félrerakott, hogy egy majdani ítélethozatalnál egyenként elővegye; úgy, mint a polcon a könyveket, mint a szótári rendben várakozó szavakat. Márpedig a dolgokra rakódó por ugyanaz, ami egy bizonyos távoból nézve a megcsontosodott lávakőzet. Ahonnan elkapjuk tekintetünket, ott máris porosodni kezd a hely. Az idő lassú kiömlése egyszer utoléri a sebes áradást; országok tudnak porosodni, utcák, szerelmi találkahelyek. Megporosodott többek között egy árvíz, egy autóbaleset és J. T. barátom

is, aki, tudom, megértené és előbb-utóbb megbocsátana érte, miután egyszer túllennénk a találkozáson, amely egy pillanatra biztosan olyan lenne, mintha óegyiptomi kecsketejet készülnénk inni. (Csak azt ne.)

Szóval, a Wágner-lányt választottam ki, mert ő azelőtt soha nem kérdezősködött. Egy Wágner nevű mozdonyvezető lánya volt, s akkor még úgy gondoltam, ennél valószínűbb foglalkozás nem is létezik a világon. És ő különben sem érdekelt senkit az osztályban. Még bicegett is. Némi vesződséggel szert tettem néhány éremre meg cserépdarabra, és a folyó töltése mellett egy kis fűzesben gondosan elástam valamennyit. Egy kis habozás után a Wágner-lány ráállt a dologra. Nem az ásatás sikerében kételkedett, inkább azt nem értette, miért pont a folyóparti tiltott területen kell kezdenünk. Éppen ezért, erősködtem, mert tiltják. Azért mégis megkért, hogy erről ne szóljak senkinek. Később sem, amikor már megtaláltuk. (Megtaláltuk? Mit? — erre nagyon kíváncsi voltam, de nem mondtam ki.) Jó, feleltem inkább, nem szólok. Aztán megint eszébe jutott, hogy megkérdezhetik, honnan van. Akkor sem áruljuk el, javasoltam. Jól van, bólintott bizonytalanul. De várjunk csak, kezdem mégis, félreértést gyanítva. Amit most keresünk az nem a kincs. Hanem mi, nézett fel meglepetten. Nem kincs. Többet nem mondtam. Elindultunk. A Wágner-lány el-elmaradt, mindegyre be kellett várni. De azért jött utánam. Közben én is elbizonytalanodtam; egyfelől azt kívántam, mielőbb felmutathassam a leletet, másfelől meg féltem: ha mindjárt megtaláljuk, nem gyanakszik-e majd. Így aztán sokáig turkáltuk a folyópart homokját, míg elérkezettnek láttam az időt a felfedezésre.

Az egyik gödörből a városka árvízi emlékérmé meg az utolsó kutyakiállítás díszmedálja került elő, a másiktól meg anyai nagypám világháborús kitüntetése, órája s egy Trajánuszos, dák-római ihletésű bronzplakett. Ez utóbbi gödörben nagyon bíztam. Nemcsak mert Trajánusz épp a céломhoz illő méltósággal emelte fel győzedelmes jobb kezét, s a tógája ráncai oly szabályosan igazodtak el, mintha viselőjük eleve szoborként állt volna a harci szekérre, hanem azért is, mert másfelől, anyai nagypám már szökése után gondoskodott arról, hogy a háborús kitüntetést ne találja meg senki, s ez az elrejtettség, gondoltam helyettesítheti majd az elásottságot. Az órának még külön története is volt, ugyancsak a szökéssel kapcsolatban. Anyai nagypám — úgy vélte: utolsó — bevetésére

készült, s előrelátásból meg valami elérzékenyült atyai szeretettől vezetve egy szabadságos katonára bízta zsebóráját s hitvesi gyűrűjét, vinné haza, jó lesz otthon. A katona megérkezett, a családi kocsmát könnyen megtalálta. Nagymama a pult mögött állt, vagyis állt, amíg a hírnök szóltanul, tekintetével már a polcon sorakozó üvegek között kutatva az órát és a gyűrűt ki nem rakta a pultra. Az óra koccant egyet az ónlemezen, a gyűrű meg kocogva pörgött még az egyszerű csapszék délutáni zsongásában, mintha dobot pergetnének, aztán megállt az is. De alig hallgatott el, a két ismerős tárgyat látva nagymama ájultan rogyott össze, s miután a nagy ijedelemben felocsolták, nem hitte, hogy az el nem hangzott hír nem igaz, s nem is hitte volna el soha, ha nagypapa pár hónap múlva haza nem állít, csapzottan, elgyötörve, a zsebében semmi egyébvel csak ezzel a dísztelen éremmel, amit nagymama, talán avégett, hogy újra és újra megbizonyosodjék, csak annyira rejtett el, hogy titokban elővehesse; így fedeztem fel, és így jutottam én is hozzá, később, jóval később, mit sem sejtve történetéről.

A Trajánusz-plakett meg, mint később megtudtam, abból az időből származott, amikor a városka napilapjának tréfacsináló fényképészét fegyelmivel menesztették. Egy csupa Trajánuszokból meg Decsebálokból, fehérarcú, zord, jövőbelátó szobrokból álló kiállítás nyílt a városháza csarnokában. Nagy úrnak, a fényképésznek, míg unatkozva várakozott a megnyitó érdemes közönségére, s gondtalanul villogtatta a Trajánuszok szemébe a magnéziumfényt, tréfás ötlete támadt. Az egyik Trajánuszt, egy hófehér gipszmelleszobrot, elcipelt a csarnok illemhelyéig, és gondosan a végperemre ültette. Még simogatott is egyet koszorús gipszhaján. Látni nem látták, a Trajánusz meg tűrte. Sőt, a helyiség halovány kék meszeléséről visszaverődő délutáni fény, mintha új, történelmien kozmikus aurát vont volna a babéros fő köré. A dicső hadfi számláján a hősök utólagos méltóságából levonódott ugyan egy rész, a klozetten ülve, de ezt kétségkívül visszanyerte emberiségben, vonásai férfiasan eltorzultak, arcáról elszállt a gipszmáz enyhe párája, s új talapatán mintha ébredezni, sőt készülődni látszott volna, akár a városka láthatárán álló távoli hegyek, amikor körvonalaik nagy ritkán kiélesedtek. A dolog elintéződöttnek látszott, és visszacsinálni sem lehetett már, mert a gyermeteg fényképészt csínyének élvezetében a legrosszabb — még annál is rosszabb — lepte meg: a csarnokba szurokfekete öltönyös férfiak perdültek be, tekintetüket körbekapkodták a termen, az ajtók-

hoz futottak, kikutatták a mellékfolyosókat, sietős erőszakkal benyitottak mindenüvé, egyikük sebtében még a szűk klozetre is bepillantott, de aztán visszakapta a fejét, s egy fél szóval, fintorogva bocsánatot kért. A nyomukba újabb férfiak jöttek, ők már nem futottak, de némelyikük idegesen nézett körül. Amikor bent voltak, akkor lépett be Sztojka, ruganyosan, mosolygósan. Körbejárta a termet, egy ideig méregette a Trajánuszokat, aztán magabiztossága egy percen belül mintha elszállt volna, közelebb hajolt egy feketeruhához, mondott valamit, s amerre a másik mutatott, a mellékhelyiség irányába indult. Kérem, kezdte volna Nagy úr, de elakadt. S különben is késő volt már, hiszen Sztojka egyenesen az ajtóhoz lépett. Kitérta, majd zavartan visszacsukta félig. Aztán kitérta megint.

A Wágner-lány persze nem tartotta a száját. Másnap a tanár előtt volt az árvízi érem is, a Trajánusz is, meg a többi. De mintha mind megváltoztak volna. Az ilyen dolgok, amiket sokszor láttunk már, vagy sokáig nézünk egyhuzamban, ahogy elveszítik idegenségüket, nem ismerős vonást nyernek helyébe, hanem valami kiismerhetetlen önállóságot. A tanár félrevont s azt mondta: a nemlétező nem arra van, hogy megérintsék. Látni lehet, megmutatni nem. Én nem hittem el. Szerintem a dolgok közvetlenül a teremtés után egy ideig még nemlétezők voltak, és azt a tulajdonságukat nem is veszítették el teljesen. Lehetnek dolgok, amelyek születése és halála között csak időrendi különbség van. Ezek ismétlődnek meg a legkönnyebben, mivel visszatérésük mindig is küszöbön áll. Egyenruhák, paszományok, rojtok, csipkék, parókák, talárok születnek, egyik a másik kimúlásában. Egyik itt: látom, viselője elhalad az ablak előtt az esős úton, másik ott: függ az aranyzemcsés fényben. Mi létezik hát? Ami emléket hagyva lendíti el az idő fonatát, vagy ami épp ekkor, e résnyi nyíláson át megpillantható? A küszöbön lassan telik az idő; küszöbön várakozó nem hagy nyomot maga után. Összes leletünk a küszöbön innen vagy rajta túlról való. De át-átlépve nem leljük a küszöb állapotot, a lassú készülődéstől megérlelt kibontakozást. Emlékünk csak holt jelenidő, a borostyán alkonyi mélyén pihenő bogár.

Mi történt hát Gustaffal és a meztelen asszonnyal?

Gustaf színrelépését nem rögzítette más, mint történetünk. Azt mondtuk: egy napon ez s ez történt, egy másikon meg valami más,

rendkívüli, s azt hittük, ezek a fordulatok magukban elegendőek a dolgok pontos megkülönböztetésére. Mert, lám, a pontosság volt a célunk, a két időnek, a két másodperchossznak mérése, és nem érzékelése. Nem volt ez különb a becsapásnál. Úgy jártunk el, ahogyan én tettem a Wágner-lánnyal. Elástunk, hogy izgatottan, félrefélrelesve ismét felfedezzünk egy legendát. Leírást adtunk egy Gustaf nevű félkegyelmű megjelenéséről és eltűnéséről egy olyan városban, ahol a bolondok öltözete alig különbözött a korzózó polgárokétól. Gustafot emlékeinkből vettük, mert létezett, ugyanúgy, mint a Trajánuszok, meg a háborús kitüntetés, de Gustaf átlépte a küszöböt, és mi nem találjuk útját. Megváltói tette is áltatás volt: csupa körülmény, csupa részlet. Léte nem volt, csak mintha lett volna. Gustaf innen és túl is volt: közel tőlünk, távol hozzánk. Ha ma írná meg valaki a megváltás történetét, abban az emberek egyedül bűneikre ismernének rá. Az erény mindig meg-megpihenő gondolat, s csakis a bűnök értelmezése tartja mozgásban. Az erényt a bűn útján lehet megújítani, de a bűnöket nem az erény megújítása végett követik el. Lesz ami lesz. A színházi lomtárban egy arany-színű pántlika megmozdul, még kunkorodik egyet.

Én most magamra terítem ezt a köpenyt.

Szeged

Panek Sándor